

zal de theodicee maar enkele groepen christenen aanspreken. Dat geldt eveneens voor de mensen die ik tijdens mijn voormalige functie van ziekenhuispastor heb mogen ontmoeten, ook al waren daar ook mensen bij, behorend tot de verschillende plaatselijke pinkstergemeenten. Hoeveel goeds er ook in de bijbel te lezen valt, kan ik me niet aan de indruk onttrekken dat lijden verheerlijkt wordt en dat mensen die een gezond en welvarend leven leiden een unieke kans hebben gemist.

Annelies van Setten is mindfulness-trainer voor medewerkers en voormalig ziekenhuispredikant in de Tergooiziekenhuizen, Hilversum en Blaricum

Meta Top en Arend Jan Waarlo (redactie),
De woestijn zal bloeien.
Inspiratie voor vernieuwing
van geestelijke verzorging
in de psychiatrie.

Uitg. De Graaff, Utrecht,
2017, ISBN 9789077024843.
168 pag., €19,50.

De woestijn zal bloeien is een bundel met bijdragen van twaalf auteurs. Het verbindende element wordt gevormd door het werk van humanistisch geestelijk verzorger Meta Top bij Stichting Delta Psychiatrisch Centrum in Poortugaal. Meta Top overleed in juni 2016 op 60-jarige leeftijd. Zij heeft zich jaren met hart en ziel ingezet voor de cliënten in de psychiatrie en ook voor tientallen geestelijk verzorgers in opleiding. Het was

een verlangen van Meta Top om haar ervaringen van haar werkzame leven te delen met anderen. Arend Jan Waarlo voerde gesprekken met haar. Het is een waar zingevingproject geworden in haar laatste levensfase, vooral bedoeld ter inspiratie en vernieuwing van geestelijke verzorging in de psychiatrie. De bijdragen betreffen zowel praktijkbeschrijvingen als theoretische verkenningen, en kunnen gezien worden als *good practices* van zich vernieuwende geestelijke verzorging in de GGZ.

Na de inleiding begint Meta Top aan haar koerszoekende observaties en reflecties in de dagelijkse praktijk. De lezer krijgt een goed beeld van de ongemakken en zoekende bewegingen waarmee iedere geestelijk verzorger in de psychiatrie te maken krijgt. Zij spreekt primair vanuit haar persoonlijke gevoelens, legt van daaruit de verbinding met cliënten en de organisatie, geeft zodoende haar taken en profilering vorm. Je kunt goed navolgen hoe je als geestelijk verzorger je eigen instrument moet zijn om tot waardevolle, contextspecifieke en professionele interventies te komen. De andere auteurs voeren onderwerpen op die haar na aan het hart lagen en waarvoor zij zich expliciet heeft ingezet. Desondanks komt de eigenheid van iedere auteur duidelijk naar voren. Vrijwel alle auteurs nemen de eigen ervaring als vertrekpunt. Zij getuigen daarmee van een groot zelfreflectief vermogen. De zo verworven kennis weten zij vervolgens te verbinden met de theorie. De bijdrage van Lisa van Duij-

venbode bijvoorbeeld, *Omgaan met tragedie in de psychiatrie*, een pleidooi voor een narratieve praktijk van geestelijke verzorging, geeft dit helder weer. Op basis van haar beklemmende ervaringen met cliënten laat zij zien wat taal met de psychiatrie doet. In dit kader citeert zij dan Hannah Ahrendt: 'Als er geen taal is waarmee over ervaringen kan worden gesproken dan is ontmenselijking het gevolg' (p. 102). Alle bijdragen zijn de moeite waard voor 'geestverwante' professionals en zijn in het bijzonder aan te bevelen voor geestelijk begeleiders in opleiding. De eerste groep kan het boek als een aanmoediging zien om het vak verder te ontwikkelen en de tweede groep als inspiratie en voorbereiding op een stage in de GGZ. Hoewel de verbindende factor van Meta Tops werk overduidelijk is, zal de lezer de samenhang tussen de verschillende bijdragen wel zelf moeten zoeken.

Arend Jan Waarlo sluit af met een cultuurkritische bezinning op de opleiding en vorming tot vernieuwingsbekwame geestelijke verzorgers. Dit hoofdstuk getuigt van een grote betrokkenheid op het vak van geestelijke verzorging, ingegeven door de ervaringen van Meta Top, die zich bij haar start als geestelijk verzorger lang onthand heeft gevoeld. Hij vraagt zich af hoe adequaat geestelijk verzorgers worden opgeleid. Er zou meer aandacht moeten zijn voor de veranderingen in de positie en het werkterrein van geestelijke verzorging: van individuele begeleiding naar een brede visie op de rol van de geestelijk ver-

zorger binnen de instelling (p. 155). Tevens houdt Waarlo een kritisch betoog over het onderwijsprogramma en spreekt hij zijn zorgen uit over de erosie van de identiteit van de Universiteit voor Humanistiek. Hij veronderstelt dat de tijd rijp is voor een herijking van haar identiteit en een herformulering van een daarop gebaseerde onderwijsvisie. De betrokkenheid en zijn inzet juich ik toe. De vele thematieken, elk met hun eigen complexiteit en politieke horizon, kunnen je als lezer overspoelen.

Volgens Meta Top zouden geestelijk verzorgers vaker de grenzen van het vak moeten opzoeken, risico's moeten nemen en verbinding moeten zoeken met de organisatie waar men werkt. Op deze manier kan geestelijke verzorging vanuit haar eigen visie een bijdrage leveren aan de toekomst van de zorg. Zij houdt een pleidooi voor verbreding van het vak. Het is haar overtuiging dat de zorg voor psychiatrische cliënten anders (humaner) moet en kan: namelijk vanuit de dialoog tussen gelijkwaardige gesprekspartners (cliënten, naasten en hulpverleners). Ze pleit voor gesprekken op allerlei niveaus binnen de instelling. Moreel beraad met medewerkers, dialogen over de waarden in de zorg met medewerkers, (ex-)cliënten en hun naasten. Niet alleen spiegelbijeenkomsten over de gegeven zorg, maar ook gesprekken met het bestuur over de toekomstige zorg in onzekere tijden. Met deze sterk humanistisch gekleurde publicatie, een vriendenboek, is een belangrijke laatste wens

van Meta in vervulling gegaan. De lezer kan er inspiratie uit opdoen, moed uit putten en waardevolle elementen verder ontwikkelen.

Bianca Lugten, docent praktische humanistiek aan de Universiteit voor Humanistiek

Martin Buber, *Ich und Du*,

Reclam 2016 (eerste druk: Insel-Verlag 1923), ISBN 978-3-15-009342-9, 160 pag., €6,99

Martin Buber, *Ik en Jij*,

Erven J. Bijleveld 2016¹², ISBN 978-90-6131-593-3, 175 pag., €18,50 (vertaling: Marianne Storm)

Theo Witvliet, *Kwaliteit van leven, het humanisme van Martin Buber*,

Skandalon 2017, ISBN 978-94-92183-39-2, 160 pag., €19,95

Het overkomt me regelmatig als ik na een gesprek met een patiënt terugkom in mijn werkkamer in het ziekenhuis en achter de computer schuif. Er moet geregistreerd worden. Hix legt mij vragen voor. Hoe lang duurde het gesprek? Wat deed ik: begeleiden, ondersteunen of kennismaken? Wat was het thema, en hoe was de beleving van de cliënt? Niet zelden werk ik mij zuchtend door de vragen heen. Ik heb net een mens ontmoet, er is iets gebeurd tussen ons, ik

ben er vol van. Hoe kan ik dat weergeven in zakelijke, afstandelijke termen? En zou Buber dit bedoelen als hij het in *Ich und Du* heeft over het verschil tussen het grondwoord Ik-Jij en het grondwoord Ik-Het?

Ich und Du van Buber (voor het eerst verschenen in 1923) is zo'n boek dat je eigenlijk gelezen moet hebben. Het was er nooit van gekomen, moet ik toegeven. Twee recente uitgaven gaven aanleiding dat alsnog te doen. Bij uitgeverij Bijleveld is de Nederlandse vertaling door Marianne Storm, *Ik en Jij*, nooit uit druk geweest. In 2016 verscheen een nieuwe oplage. En Theo Witvliet, emeritus hoogleraar *Geschiedenis van het christendom in de moderne tijd* aan de Universiteit van Amsterdam, publiceerde in 2017 *Kwaliteit van leven, het humanisme van Martin Buber* waarin hij benadrukt dat het denken van Buber nog steeds actueel is.

Hoe zit het nu met dat Ik-Jij? Mens word je volgens Buber pas in de ontmoeting, of dat nu de ontmoeting met een ander mens is of met bijvoorbeeld de natuur. In het Ik-Jij (Buber noemt het een grondwoord) is er geen 'ik' los van het 'jij'. Je bent als mens helemaal betrokken in de ontmoeting. Daarin gebeurt iets met je, het verandert je: na een echte ontmoeting ben je niet meer dezelfde die je was. Dat is iets heel anders dan het grondwoord Ik-Het, dat Buber ernaast plaatst. In het Ik-Het sta je als mens op afstand van andere mensen of van de wereld. Je kijkt, je objectiveert, je kent eigenschappen toe. De ander of het andere is